ЕЛЧИН

БИР КӨРҮШҮН ТАРИХЧӘСИ

«Бир көрүшүн тарихчәси» повестинин мөвзусу мүасир һәјатдан алынмышдыр. Мәммәдаға «Тир» фургонунун сүрүчүсүдүр. Мәсмәханым тәрәвәз көшкүнүн сатычысыдыр. Заман е'тибарилә повест јалныз бир кечәни әһатә едир. Һәмин јај кечәсини ки, Мәммәдаға илә Мәсмәханым Абшерон кәндләриндән бириндә тәсадүфән көрүшүрләр вә бу тәсадүф онларын дахили аләмини ачыр, инсан нә үчүн јашајыр вә нечә јашамалыдыр суалыны онлара верир.

Повестдән бир парча дәрч едирик.

— 1 —

УЗАГДАН Бакыја кедән електрик гатарынын сәси кәлди: дәмир тәкәрләр релсләрин үстү илә тугга-туг кедирди вә һәмин тугга-туг инди елә бил бу Зуғулба кечәсинин, бу тәнһа кечәнин нәбзи иди, вурурду: бу кечә нәбзинә гулаг асан Мәммәдаға фикирләшди ки, адамын өмрү дә гатар кими бир шејди, сәни мәнзил башына апарыб дүшүрүр, әвәзинә бир башгасыны көтүрүб кери гајыдыр, ону да о бири башда дүшүрүб тәзәсини көтүрүр, кедир-кәлир, кедир-кәлир вә бир һалда ки, бу јолун әввәли вар, ахыры вар, кәрәк папағыны габағына гојуб фикирләшәсән, фикирләшәсән ки, гатар релсдән чыхмајачаг, чәдвәлини дә позмајачаг, она көрә бу мәсафәдә адам ол, адам кими јаша, адам кими дә өл.

Јаваш-јаваш хәзри әсирди вә хәзри әсдикчә дә һәмин гәрибә јај кечәсинә бир сәринлик кәтирирди; ағчағанадлар јоха чыхмышды вә Мәммәдаға фикирләшди ки, ағчағанад да тәбиәтинди, күләк дә тәбиәтинди, амма күләк ағчағанадын гәнимиди вә үмумијјәтлә бу дүнја елә бир шејди ки, һәр пислијин, һәр намәрдлијин өз гәними вар; әлбәттә, бу фикир чох дәрин бир фикир дејилди вә Мәммәдаға бурасыны да фикирләшди ки, бәлкә бу кечәни беләчә гәрибә едән онун бирдән-бирә философлуға башламасыды?

Бу дәфә башга бир сәс кәлди вә Мәммәдаға алүмин өртүјү ај ишығында күмүш кими ағаран фургонунун јанында кимин сә гаралтысыны көрдү. Кимсә фургонун дөврәсиндә о тәрәф-бу тәрәфә кедә-кедә гышгырырды:

— Е-еј!.. Е-еј!..

Мәммәдаға баша дүшдү ки, бу сәс арвад сәсиди, амма бу арвадын кечәнин бу вахтында онун фургонунун јанында нијә кәздијини баша дүшмәди.

— Е-еј!.. Е-еј!..

Мәммәдаға фургонун јанына кәләндә он сәккиз-он доггуз јашларында бир гыз ону елә топ-түфәнкә тутду ки, әввәлчә һеч нә анлаја билмәди.

— Һә, чамааты тутдурурсан, өзүн дә дәниз гырағында кәзирсән?.. Чамаат нәди сәнинчүн бәјәм, адам-зад дејил? Нә ишин вар чамаатла? Јорта-јорта кәлмисән бура ки, адам тутдурасан?

Мәммәдаға фургонун ачыг гапысындан дүшән електрик ишығында бу ортабојлу гызын гарајаныз кирдә сифәтинә, пар-пар парылдајан ири гара көзләринә, сары трикотаж көјнәкли, көј јубкалы јарашыглы бәдәнинә баха-баха һеч чүрә аглына сығышдыра билмирди ки, бу давакар гыз ондан нә истәјир вә бурада да нә иши вар?

— Бир дајан көрәк, ај бачы, нә олуб, нә хәбәрди?

— Бачын нәш олурам сәнин? Бачын-задын дејиләм!.. Буна бир бах!.. Гардаш тапылыб мәнимчүн, һеч хәбәримиз јохду!.. Чамааты тутдуранда бачы олмуруг, инди бачы олуруг!.. Әчәбди!

Һәмин гәрибә јај кечәси бу гарабуғдајы гызын бу чүр һај-күјү Мәммәдағаја күлмәли кәлди вә о, фикирләшди ки, бир аз да бу чүр давам еләсә бу гыз онун үстүнә чумуб үз-көзүнү чырачаг. Әлбәттә, Мәммәдаға инди һеч вахт аглына кәтирә билмәзди ки, әслиндә бу јај кечәсини белә гәрибә едән бу гарабуғдајы гызын кечәнин јарысы бирдән-бирә бура кәлмәси иди; индијә гәдәрки гәрибәлик исә бир әрәфә һисси иди—һәрдән белә шејләр дә олур дүнјада; Мәммәдағанын бундан хәбәри јох иди вә о, доғрудан да чаш-баш галмышды:

— 2 —

— Чамаат кимди, кими тутдурмушам?

— Чамаат—мәним һәјат јолдашым!.. Билдин? Кедәк бу саат нечә тутдурмусан ону, елә дә бурахдыр!

— Мирзоппаны дејирсән?

Мирзоппанын ады елә бил ки, бу гарабуғдајы давакар гызы бир балача сүстләшдирди вә о, көзләрини Мәммәдағанын үзүндән чәкмәјиб:

— Һә,—деди.—Бәс кими дејәчәјәм?

Мәммәдағаја мә'лум олду ки, бу гыз Мирзоппанын арвадыды вә нәдәнсә бу хәбәр онун үчүн чох көзләнилмәз олду. Кечәнин јарысы бирдән-бирә пејда олмуш бу гызын јанындан кечиб фургона галха-галха:

— Мәнлик бир иш јохду.—деди.

Әлбәттә, бу гыз ки, белә гијамәтлә башламышды, беләчә асанча ондан әл чәкән дејилди; әлләрини белинә гојуб алтдан јухары сөзләри јағдырмаға башлады:

— Нечә јә'ни мәнлик бир иш јохду? Әввәлчә тутдурурсан, сонра да дејирсән ки, мәнлик бир иш јохду? Әчәб ишди! Бизи нә һесаб еләјирсән сән? Чушка-задыг сәнинчүн? Бу саат кедәк, ону бурахдыр!—Гыз да јухары галхыб фургонун ичинә кирди.

Фургонун кур ишығы, дивар боју јан-јана дүзүлмүш түфәнкләр, удуш үчүн гојулмуш шампан бутулкасы, столүстү күзкү, кәлин кукласы, фотоапарат, дивардан асылмыш тахта довшан, түлкү, ајы, шир вә намә'лум һејван елә бил гызы бир балача чашдырды вә о, бүтүн бунлара бахыб јенә дә суал долу гара көзләрини Мәммәдағаја зилләди, јә'ни ки, кедирик, ја јох?

— Әрини мән тутдурмамышам, ај бачы. Јолдашыјла ичиб кәлмишди...

Гыз онун сөзүнү кәсди:

— Јолдашынын башы батсын! Елә јолдашлары дејил ону јолдан чыхаран?..—деди вә елә бил өзү дә өз сөзләринин мә'тәбәрлијинә инанмајыб тәләсик әлавә етди:—һә, нолсун ичмишди? Ичмәјин үстүндә адам тутдурарлар? Совет һөкумәтиндә елә ганун јохду ки, ичмәјин үстүндә адам тутасан!

Бу дәфә Мәммәдаға доғрудан-доғруја һирсләнди:

— Ичмәјин үстүндә адам тутмазлар, амма милисионер Сәфәрә шилләвурмағын үстүндә адам тутарлар.

Амма бу гыз да башга гыз иди, хоруз олуб димдикләшмәк истәјирди:

— Милисионер Сәфәр план долдурур, она көрә дә тутуб апарыб ону.

— Нејләјир? План долдурур?—Мәммәдағанын даһа бу гарабәниз гыза дејәјә сөзү галмады, јә'ни бу мә'нада ки, онун дилинә мат галды.—Ај бачы, мәним јанымда вурду ону, өзү дә дурдуғу јердә...

Гыз бир аз сусуб:

— Абры-һәјасы јохду дә...—деди вә Мәммәдағаја мә'лум олмады ки, бу сөзләр кимә аиддир, Мирзоппаја, јохса ки, милисионер Сәфәрә.

Гыз јенә көзүчү бу тахта һејванлара бахыб јә'гин фикирләшди ки, әкәр бу «ТИР» бу күн кәлиб бурада дајанмасајды Мирзоппа да бура кәлмәзди, милисионер Сәфәрлә растлашмазды вә бу әһвалат да баш вермәзди:

— 3 —

— Олмаз бу тирдән!..

Ајдын мәсәләдир ки, Мәммәдағанын бу гызын нә фикирләшдијиндән хәбәри јох иди вә һәмин гызын ачығыны инди дә «ТИР»ә төкмәси она лап күлмәли кәлди: үмумијјәтлә бу гызын һај-күјүндә, бу чүр чығыр-бағыр салмасында халис бир ушаглыг варды вә онун бајаг өзү дедији кими, кимин сә «һәјат јолдашы» олмасы да адама күлмәлидән күлмәли кәлирди.

Мәммәдаға биринчи дәфә көрүрмүш кими, фургонунун дөрд тәрәфини дә нәзәрдән кечириб өзү-өз сәлигәсиндән разы һалда күлүмсәди:

— Хошуна кәлмир мәним тирим?

Мәммәдағанын бу чүр ачыг-ашкар өзүндән разы-разы күлүмсәмәси гызы чин атына миндирди:

— Сәнин тирин? Сәнин нијә олур, һөкумәтин тириди! Бәлкә атан бағышлајыб сәнә?

Мәммәдағанын бир хасијјәти варды: ата-ана һаггында артыг-әскик сөһбәтдән гәти хошу кәлмирди вә ән башлычасы исә белә сөһбәтләрә дөзә билмирди—бу бир, икинчиси дә о иди ки, Мәммәдаға бу саат бу гарабәниз давакар гыздан лап ата сөјүшүнәчән һәр шеј көзләјирди, одур ки, тез чиддиләшиб:

— Атам бағышламајыб.—деди вә бир даһа ата сөһбәтинә гајытмамаг үчүн елә бил ки, она хәбәрдарлыг етди, амма бу хәбәрдарлығын өзү дә отуз јашында кишинин хәбәрдарлығындан чох он беш јашында оғланын хәбәрдарлығына охшајырды:—Атам мүһарибәдә өлуб.

Гыз ағзыны ачыб јенә дә нә исә гышгыр-бағыр салмаг истәјирди, амма бу хәбәри ешидәндә бирдән-бирә сусду.

Мәммәдаға танымадығы адамла (һәтта танымадығы адамла белә) ачыглыг еләмәји хошламазды вә бу дәфә дә үзүнү биринчи дәфә көрдүјү бу гыза тәрчүмеји-һалыны данышмасы ону ачыгландырды, гызын бирдән-бирә сусмасы исә ону лап пәрт етди.

— Адын нәди сәнин?

— Нејнирсән?

— Адам бир-бири илә данышанда кәрәк билсин ки, ким кимди.

— Мәсмәханым.

— Белә-белә ишләр, Мәсмәханым...

Әлбәттә, Мәммәдаға бу саат Мәсмәханымын үрәјиндән кечәнләрдән хәбәрсиз иди вә билмирди ки, Мәсмәханымын үрәјиндә бу саат сызыл-сызыл бир ағры сызылдајырды.

Чох-чох илләр бундан әввәл, о вахтлар ки, Мәсмәханым балача гыз ушағы иди вә һәмин гыз ушағынын дүнјада һеч бир дәрди-сәри јохду, анасы һәмишә дејәрди ки, атан мүһарибәдә өлуб. Анасы сәфәрдә оланда Мәсмәханым күнләрлә евдә тәк галарды вә о вахтлар о, һәмишә атасы илә сөһбәт едәрди, сонралар бу сөһбәт интернат мәктәбдә дә давам едәрди, топ курулдарды, бомба партлардыы, Мәсмәханым атасынын јарасыны сарыјарды, атасы да ири киши әлилә онун гара сачларыны сығаллајыб күлүмсәјәрди: бу ири киши әлләринин истиси, меһрибанлығы онун бүтүн бәдәнинә јајыларды вә үрәјиндә елә бир мәһәббәт әмәлә кәтирәрди ки, бу мәһәббәтин гәһәри һәрдән көзләрини долдурарды. Амма күнләрин ади бир күнүндә бирдән-бирә Мәсмәханыма мә'лум олду ки, атасы һеч вахт мүһарибәдә өлә билмәзди, чүнки гыз мүһарибә гуртарандан үч ил сонра дүнјаја кәлмишди. Бу мә'лум оландан сонра Мәсмәханым даһа һеч вахт анасындан атасы барәдә бир сөз сорушмады. Һәмин сөһбәтләр јә'гин анасынын да јадындан чыхыб кетмишди. Бәлкә һеч јадындан чыхмамышды вә Күлләстә дә гызы кими үрәјиндә чәкирди?

— 4 —

Амма һәмин ири киши әлләринин истиси, меһрибанлығы узун мүддәт чәкилиб кетмәди вә әслинә бахсан елә индинин өзүндә дә һарадаса бир аз галыб о истидән, о меһрибанлыгдан.

Мәммәдаға гаршысында дајанмыш бу күлмәли гызын долу синәсинә, јарашыглы дизләринә, јумру топугларына, сәндәлли јалын ајагларына бахды вә үрәјиндән гәрибә бир никаранчылыг кечди. Чохдан иди онун үрәјиндән белә бир никаранчылыг кечмәмишди вә она елә кәлирди ки, белә бир никаранчылыг да јенијетмәлик илләри илә бирликдә чыхыб кедиб ишинин далынча. Инди һәмин никаранчылыг һиссинин бирдән-бирә гәфләтән бу чүр кери гајытмасы елә бил ки, бу күлмәли гызын, бу давакар, һај-күјлү гызын күлмәли олмағыны да, давакарлығыны да, һај-күјүнү дә чин-чин јујуб апарды вә Мәммәдаға фургонун кур ишығында долу синәли, јарашыглы бәдәнли, јумру топуглу бир мә'сумлуг, бир тәмизлик көрдү.

Мәммәдаға кечә-күндүз Абшерон јолларында машын сүрә-сүрә бәркимиш, чох көруб чох көтүрмүш бир киши иди вә инди онун бу чүр јенијетмәлик дөврүнә гајытмасы да, көрүнүр, Зуғулбадакы һәмин гәрибә јај кечәсинин бир һиссәчијиди: бу дәфә о, һәмин намә'лум гәрибәлији бүтүн бәдәни илә һисс етди.

Көзләрини Мәммәдағанын сары көјнәкдә, көј јубкада, јалын ајагларда кәзән бахышларындан чәкмәјән Мәсмәханым габағында дајанмыш бу һүндүр бојлу, енли күрәкли оғланын фикирләрини өзү билдији кими јозду вә үрәјиндәки кизли бир үркәкликлә фургонун ачыг гапысындан далғаларынын көпүјү ағаран дәнизә бахды, бу бијабанлығын кимсәсизлијини һисс етди. сонра да Мәммәдағаны хәбәрдар етмәкдән даһа чох өзүнә тохтаглыг вермәк үчүн:

— Мән сән дејәнләрдән дејиләм а-а!—деди.

— Мән дејәнләр кимди?—Мәммәдаға мәһәччәрин үстүндә отуруб әлләри илә дизини тутду.—Һә?

— Билмирәм кимди...—Гыз бу оғланын көј көзләринә баха-баха баша дүшдү ки, онун бахышларыны дүзкүн охумајыб вә бу дәм һәмин бахышлар нәдәнсә она доғма кәлди, елә бил ки, бу бахышлары чох-чох көрмүшдү. Нә үчүн она белә кәлди, өзү дә мәһәттәл галды.

— Нә дедиләр милисдә?

— Дедиләр ки, бу дәфә иши харабды... Он беш суткајла гуртармады бәлкә бу дәфә...

— Бәс Нәчәфә зәнк еләмәди?

Мәсмәханым тәәччүблә бу оғлана бахды, јә'ни ки, сәнин танымадығын адам јохмуш ки, дүнјада... Сонра деди:

— Нәчәф кечән ил говуб ону кабинетиндән...

— 5 —

Бу сөзләри деди вә өзү дә өз сөзләринә һејрәт еләди, елә бил о јох, башга бир адам деди бу сөзләри. Мәсмәханым һеч кимин јанында белә данышмазды, нечә илләр иди ки, һеч ким онун нә чәкдијини билмирди, нечә илләр иди ки, өзләринин сөһбәти евләриндә галырды вә Мәсмәханымын фикринчә һәмишә дә белә олачагды, һәмишә—өләнә кими. Өләндән сонра чамаат дејәчәкди ки, дүнјада бир Мәсмәханым варды, бу Мәсмәханымын да Мирзоппа адында бир әри варды, бир јердә јашајардылар... Амма нечә јашајардылар—буну һеч ким билмәјәчәкди вә Мәсмәханым да нечә Мәсмәханымды, үрәјиндән нәләр кәлиб кечирди—буну да һеч ким билмәјәчәкди... Јахшы, бүтүн бунлар ки, белә иди, бүтүн бунлары ки, һеч ким билмәјәчәкди, бәс инди о бурада нә едирди, нә иши варды бу фургонун ичиндә, бу тахта довшанын, түлкүнүн, ајынын, ширин вә намә'лум һејванын јанында, бу јад оғланын габағында? Нијә чыхыб кетмирди өз харабасына? Гызышыб кәлдин бура, инди дә көрүрсән ки, бу оғланын һеч бир тәгсири јохду вә ондан һеч нә дә асылы дејил, тәгсирләрин һамысы сәнин о башы батмыш әриндәди, бәс нијә чыхыб кетмирсән, нә көзләјирсән?

Мәсмәханым бунлары фикирләшди вә еви јадына дүшдү, чарпајысы јадына дүшдү, јенә тәк-тәнһа галачаг һәмин евдә, сәһәр дуруб ишә кедәчәк, памидор, хијар, үзүм—нә варса ону сатачаг, ахшам јенә тәк-тәнһа отағында отуруб пәнчәрәдән евләринин габағындакы бөјүк әнчир ағачына бахачаг вә үрәјиндән кечәчәк ки, бу чүр тәк-тәнһа пәнчәрә габағында отурмагданса, Мирзоппанын дава-далашы јахшыды, Мирзоппанын ајагјолунда бәркдән өјүјә-өјүјә гусмағы, сонра да кәлиб хорулдаја-хорулдаја, фысылдаја-фысылдаја јатмағы јахшыды.

Кечән ил һәмин күн дә әввәлчә отаға спирт ији долду, сонра Мирзоппа ичәри кирди вә елә бил ки, дүнјанын ән мүсибәтли хәбәрини кәтирирмиш кими, бәркдән ағлаја-ағлаја (ичәндән сонра тез-тез беләчә ағламағы варды Мирзоппанын) деди ки, Нәчәф ону кабинетиндән говуб:

— Бир мәһәлләдә бөјүмүшүк, бир јердә ашыг ојнамышыг, шимагәдәр јортмушуг асфалтын үстүнә, инди дә мәни кабинетиндән говур!..

Бир гәдәр бу чүр јаныб јахыла-јахыла ағлады, дүнјанын вәфасызлығындан шикајәт еләди, сонра да һәмишәки кими, һирсини төкдү Мәсмәханымын үстүнә, бир бәһанә тапыб әлини, ајағыны ишә салды, Мәсмәханым да онун јағлы сир-сифәтини чырмагламыб ганатды. Амма бүтүн бунларын һеч кимә дәхли јох иди, мәһәччәрин үстүндә отуруб фургонун кур ишығында она бахан бу көјкөз оғлана да дәхли јох иди вә Мәсмәханым бурадан чыхыб әввәлчә милис идарәсинә кедәчәкди, јенә дә чығыр-бағыр салачагды, амма јенә дә бу чығыр-бағырдан бир иш чыхмајачагды, ахырда тәк-тәнһа гајыдачагды евинә. Бәјәм аз олмушду белә кечәләр?

— Сәнин нечә јашын вар?—Буну Мәммәдаға сорушду.

— Ијирми дөрд.—Буну да Мәсмәханым деди вә јенә дә өзүнә мәәттәл галды ки, нијә бу јад оғланын бу чүр суалларына чаваб верир.

— Ијирми дөрд? Сәнә он доггуздан артыг вермәк олмаз.

— Һә, һамы белә дејир...—Мәсмәханым күлүмсәди вә өзү дә көзләмәјә-көзләмәјә сорушду:—Сәнин нечә јашын вар?

— Нечә олар сәнчә?

— Мәнчә?.. Отуз... ики!

— Һә, дүз дејирсән... Амма ики јаш үстә кәлдин...

— Отуз?

— Һә.

Елә бил дүнән иди ки, Мәммәдағанын јашы онла башлајырды: он беш, он алты, он једди, он сәккиз... Вә о заманлар отуз јаш чох-чох узагларда олан бир шеј иди; о заман аглына сығышдыра билмирди ки, нә вахтса отуз јашы олачаг вә она елә кәлирди ки, белә бир вахт кәлиб чыханда дүнја башга олачаг, јә'ни бурасы ајдын иди ки, күн һәмин күн олачагды, ај һәмин ај, улдузлар һәмин улдузлар олачагды, амма Мәммәдаға һәлә о вахтлардан баша дүшүрдү ки, бир күнүн, бир ајын, ејни улдузларын алтында һәрәнин өз дүнјасы вар; бу барәдә кечәләр фикирләширди, ән чох да дамда јатдығы јај кечәләри; һәмин јај кечәләри Сәкинә хала ахшамдан дама палаз салырды, паласын үстүндән галын јун дөшәјини салырды, ири балынчы, назик митили кәтириб Мәммәдағанын јерини раһатлајырды вә Мәммәдаға да кечә јеринә кирәндә аја, улдузлара бахырды. Сәкинә халанын јаш сүпүркә илә сүпүрүб тәмизләдији дамын сәринлијини һисс едә-едә фикирләширди ки, чох-чох илләр кәлиб кечәчәк, отуз јашына чатачаг вә онда дүнја башга дүнја олачаг; бу башгалығын нәдән ибарәт олдуғу она мә'лум дејилди, тәкчә буну билирди ки, тамам башга олачаг дүнја вә көзләрини јумуб Бакынын күчәләри илә тәптәзә такси «Победа» сүрүрдү. Мәммәдағанын ән бөјүк арзусу такси шофери олмаг иди вә о һәр кечә јухуја кетмәздән әввәл такси «Победа»сынын чархларыны насосла долдурурду, маторуну јохлајырды, аккумлјаторуна бахырды, сонра да бензинли шәлпә илә әлләринин, голларынын мазутуну силиб тәмизләјирди, сонра да таксисини сүрүрдү.

— 6 —

Инди һәмин күнләр елә бил дүнән иди вә чох-чох узаг көрүнән о илләр әслиндә бир көз гырпымында кәлиб кечди. Мәммәдаға Бакынын күчәләри илә доғручу такси сүрдү, сонра исә «ТИР»ә кечди вә дамда јатдығы о јај кечәләри аглына кәлсәјди ки, бир вахт белә бир фургон «ТИР»и олачаг, сәһәрә кими јухусу гачарды, јата билмәзди сәбирсизлијиндән. Анчаг илләр кечмишди вә инди мә'лум олмушду ки, һәр кәсин дүнјасы да өзү кими бөјүјүр, көкәлир, ја арыглајыр, амма әсли дәјишмир, тәзә адамлар кәлир бу дүнјаја, адамлар көчүб орадан, јаддан чыхыб кедир, амма бу дүнја да әсил дүнја кими дәјишмир, әсил дүнјанын күнү, ајы, улдузлары кими, бу дүнјанын да јахшылыг-јаманлыг истәји, кишилији, ја сатгынлығы, хәсислији, ја әлиачыглығы, арзусу, хәјалы һәмишәликди, тәкчә азлығы-чохлуғу вар.

— Бәс адын нәди?—Буну да Мәсмәханым сорушду вә бу дәфә лап әли-ајағы јердән үзүлдү ки, нә суаллардыр белә, верир; онун нәјинә кәрәкди ки, бу көјкөз оғланын ады нәди? Нијә бнабыр еләјир өзүнү?

— Мәммәдаға.—Мәммәдаға Мәсмәханыма бахыб күлдү.—Ушаг вахты мәни чиннәндирмәкчүн дејирдиләр:

Мәммәдаға
Кирди бага.
Бир гуш тутду,
Олду тысбаға!..

— Һә, мәни дә чиннәндирирдиләр ушаглыгда. Дәрси билмәјәндә горхурдум ки, инди чағырачаг мәни мүәллим, әлим-ајағым әсирди. Ушаглар да мәни чиннәндирирди:

Мәсмәханым Мәсмәди,
Әли-ајағы әсмәди...

Мәсмәханым бәркдән күлдү вә ләвһәјә чағырылмагдан горхан дүнјадан хәбәрсиз о балача гыз ушағы көзләринин габағына кәлди, сонра бирдән-бирә өз күлүшү өз гулагларында чинкилдәди вә бу дәфә Мирзоппанын јағлы сифәти көзләринин габағына кәлди, спирт ији бурнуна кәлди, јадына салды ки, Мирзоппа инди милис идарәсиндә отуруб ән азы он беш суткасыны көзләјир. Буну јадына салды вә өзү өз арсызлығына һејрәт еләди, амма бурасыны да сөвг-тәбии һисс етди ки, бу саат лап арсызлыг олмур, нә олур-олсун, бу кур ишыглы фургондан чыхыб кетмәк истәмир.

Шәкил Ч. Әлијевиндир.

— 7 —

Мәммәдаға деди:

— Сән, ахы, һеч горхана охшамырсан...

— Инди беләјәм дә...

— Һә, инди јамансан!

Мәсмәханым бу оғланын көј көзләринә бахыб фикирләшди ки, доғрудан чох гәрибә оғланды бу оғлан, бу чүр ири көј көзләри вар, амма гашлары, кирпији гарады, сачлары да гарады, өзүнүн дә чәми отуз јашы вар, амма башы ағармаға башлајыб.

Мәммәдаға сорушду:

— Нә фикирләширсән?

Мәсмәханым деди:

— Һеч нә.—Вә һисс етди ки, гызарыр.

Мәсмәханым чохдан иди даһа гызармырды, о вахтдан ки, Мирзоппанын евинә кәлмишди вә инди гызардығыны һисс еләјәндә она елә кәлди ки, дүнјада һеч бир Мирзоппа јохду, һеч вахт әрә кетмәјиб, бүтүн бунлар һамысы јаланды, јенә дә һинд кинодарына бахыб ағлајан әввәлки Мәсмәханымды, бүтүн бу илләрин ачысы да бир јухуду, чәми бирчә ан она белә кәлди, сонра гырх дәгигә бундан әввәлә гәдәр үзүнү көрмәдији бу оғланын көј көзләринә бахыб гәти гәрара кәлди ки, бурадан кетмәк лазымды:

— Јахшы, кетдим мән.

Мәммәдаға бир сөз демәди вә фикирләшди ки, бирдән-бирә бу чөллү-бијабанда пејда олмуш бу гарабәниз гызын чыхыб кетмәси чох тәбии бир ишди; буну фикирләшди вә фикирләшдикчә дә үрәјиндән бир никаранлыг кечди. Мәммәдаға бу никаранчылығын сәбәбини билмирди, амма бурасыны инди лап дәгиг билирди ки, бу гарабәниз гыз чыхыб кедәндән сонра, бу кечәнин бүтүн гәрибәлији өләчәк вә гајаларын бајагкы тәмкини бүтүн кечә онун гулагларына һәјатын мә'насызлығыны пычылдајачаг.

Мәсмәханым фургонун ачыг гапысындан гумун үстүнә атылыб Зуғулбаја тәрәф бахды: кәндин ишыглары һәлә кәлирди. Мәсмәханым орада јашајанларын чохуну танырды вә инди танидығы бу адамларын һамысы һаггында бир-бир фикирләшә биләрди. Амма онлардан һеч бири билмирди ки, сәһәр саат сәккиздән ахшам алтыјачан тәрәвәз көшкүндә памидор, хијар, үзүм, јемиш сатан Мәсмәханым инди кечәнин бу вахтында дәнизин кәнарында дајаныб онларын пәнчәрәсиндән кәлән ишыға бахыр; һеч ким билмирди ки, бу саат бу пәнчәрә ишыгларына бахан Мәсмәханымын үрәјиндә бир тәклик нискили вар вә һеч ким буну да билмирди ки, әри милис идарәсиндә отуруб ән азы он беш суткасыны көзләјән Мәсмәханым тәкчә адыны билдији бир оғланын көј көзләрини дә өзү илә бурадан апарачаг; буну һеч ким билмирди вә билмәјәчәкди дә; әслиндә буну Мәсмәханым өзү дә әмәлли-башлы баша дүшмүрдү. Тәкчә буну билирди ки, инди ај ишығында күмүш кими ағаран бу фургон һеч вахт бурада олмајачаг вә о заман Мәсмәханым бу көј көзләри јадына салачаг, бу көј көзләр барәдә фикирләшәчәк, ахшамлар евдә отуруб пәнчәрәдән әнчир ағачына баханда һәмин көј көзләри көрәчәк; нә үчүн белә олачаг; Мәсмәханым бунун сәбәбини дә билмирди, амма бурасы лап дәгиг иди ки, онун үрәји бирдән-бирә бу көј көзләрин бахышы илә евдә, интернат мәктәбдә башыны сығаллајан һәмин ири киши әлләринин истиси, меһрибанлығы арасында бир јахынлыг, бир доғмалыг дујмушду. Мәсмәханымын үрәјиндә чохдан һисс етмәдији бир илыглыг баш галдырмышды.

— 8 —

Мәммәдаға фургондан дүшүб гызын ардынча бир-ики аддым атды, сонра дәнизә тәрәф чеврилиб:

— Күләк дајаныб...—деди.

Мәсмәханым да ајаг сахлады, әлини һаваја тутуб:

— Һә.—деди.—дајаныб... Ахшам јахшы килавар әсирди.

Мәммәдаға деди:

— Килавар исти әсир. Күләк кәрәк күләк олсун, сәрин.

Мәсмәханым деди:

— Мән хошлајырам килавары. Килавар дәнизә әсир дә... Килавар әсәндә дәнизлә данышмаг олур...

Мәммәдағанын бүтүн вүчудуну һејрәт бүрүдү.

— Нә дејирсән?

— Һеч нә.

— Сән дәниз гырағына кәлиб дәнизлә данышырсан?

— Нәшүн, евдә данышмаг олмур бәјәм? Килавар сөзләри апарыр дәнизә...—Мәсмәханым бунлары деди вә бирдән-бирә өзүнә әмәлли-башлы һирси тутду: ахы, бу оғлан кимдир ки, үрәјинин сиррини она ачыр белә? Нијә? Мәсмәханым өзү-өзүнә бу суалы верди вә ајаг сахлајыб кери чеврилди.

Мәммәдаға гаршысында дајанмыш бу гызын көзләринә бахды. Ај ишығында бу көзләр даһа да гаралмышды, даһа да ишылдајырды. Дүнјада Зуғулба дејилән бир кәнддә көзәл бир гыз вар иди, бу гызын ады Мәсмәханымды вә бу Мәсмәханым она көрә килавары хошлајырды ки, килавар әсәндә дәнизлә данышмаг олур, сөһбәт етмәк олур, күләк адамын дедији сөзләри апарыб дәнизә чатдырыр. Буну тәкчә Мәммәдаға јох, бүтүн јер үзүндә һеч ким билмирди ки, чығыр-бағырла, һај-күјлә дава-далаш салан бу гыз килавар әсәндә дәнизлә данышыр...

Мәсмәханым баша дүшдү ки, бурадан тез чыхыб кетмәк лазымдыр.

Мәммәдаға гыза јахынлашыб бир мүддәт үзбәүз дајанды, сонра сорушду:

— Нә фикирләширсән?

Мәсмәханым:

— Сәнә нә вар,—деди,—нә фикирләширәм? Сән кимсән?—Бунлары деди вә бурасыны да фикирләшди ки, Мәммәдағанын һеч бир тәгсири јохду ки, о, өз-өзүнә ачыр сандығы, төкүр памбығы.

Мәммәдаға деди:

— Мән Мәммәдағајам.

Мәсмәханым деди:

—Мәммәдаға,
Кирди бага.
Бир гуш тутду,
Олду тысбаға...

Мәммәдаға деди:

—Мәсмәханым Мәсмәди,
Әли-ајағы әсмәди...

Мәсмәханым күлдү вә һәмин дүнјадан бихәбәр гыз ушағы јенә көзләринин габағына кәлди:

— Һә, јаман чиннәндирирдиләр мәни.

Мәммәдаға күлдү вә Мәммәдаға да мәһәлләдән өтән машынларын далынча гачан о балача оғлан ушағыны көзләринин габағына кәтирди:

— Мәни дә...

Елә бил ки, Мәсмәханымын бүтүн һирси сојуду вә елә бил ки, бу узун бојлу, көј көз оғлан бирдән-бирә онун лап аз гала доғма бир адамы олду; елә бил ки, чәми бир саат бундан әввәл јох, лап габаглардан, лап ушаг вахтларындан таныш идиләр вә о заман һәлә бу чүр бојлу-бухунлу олмајан бу көјкөз оғлан бојнуна гырмызы пионер галстуку тахыб чантасыны јелләјә-јелләјә мәктәбә кедән, мәктәбдән гајыдан, бармаглары мүрәккәбә булашмыш Мәсмәханымы чох көрмүшдү.

Мәммәдаға дәнизә тәрәф бир-ики аддым атыб гајалыглара бахды. Инди хәзри дәнизин ләпәләрини гајалара чырпмырды вә бу сал гајалар бајагкы ағыр тәмкин јүкүнү тамам атыб јүнкүлләшмишди. Елә бил гајалар бу саат бөјүк гајыглар олуб дәнизә кисәчәк, еһмаллыча сују јара-јара үзәчәкдиләр.